Sayı/Issue: 28 • 2013 BAHAR/SPRING

TÜRK KÜLTÜRÜ İNCELEMELERİ Dergisi

The Journal of Turkish Cultural Studies

28

HAKEMLİ VE ULUSLAR ARASI DERGİ

Bu dergi
MLA International Bibliography,
Turkologischer Anzeiger
isimli uluslar arası indeksler
ve
ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı
tarafından taranmaktadır

KOCAV
İstanbul 2013

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 28, İstanbul 2013, 51-56.

İBRAHİM MÜTEFERRİKA HAKKINDA ÖNEMLİ BİR VESİKA

Erhan AFYONCU[*]

ÖZET

İbrahim Müteferrika ile alakalı önemli bazı araştırmalar kaleme alınmış olmasına rağmen halen aydınlatılması gereken birçok sual vardır. Bunlardan biri de Müteferrika'nın ne zaman Osmanlı hizmetine girdiğidir. Bu makalede ele aldığımız belge, yeni kayıtlar bulunana kadar Müteferrika'nın Osmanlı hizmetine girdikten sonrasına dair ilk belgedir. Belge Müteferrika araştırmalarında birçok önemli başka bilgiyi de ihtiva etmektedir. Bu minvalde Müteferrika'nın nücum ilmiyle de meşgul olduğu, birkaç dil bildiği ve bu özelliklerinden dolayı maaşına zam yapılmasını istediği belgenin ihtiva ettiği önemli bilgilerdir.

Anahtar Kelimeler

İbrahim Müteferrika, nücum, kapıkulu sipahisi, maaş, lisan.

Türk tarihinin en önemli isimlerinden iken hakkında fazla bir şey bilmediğimiz İbrahim Müteferrika'nın hayatı ile ilgili arşiv vesikalarının kullanılmaya başlanmasıyla yakın zamanda yapılan araştırmalarla birçok önemli bilgiye ulaştık. Bu araştırmalarda İbrahim Müteferrika'nın müteferrikalığından önce kapıkulu sipahisi olduğu, ne zaman müteferrika olduğu, diğer memuriyet hayatı ve ölüm tarihi ile ölümü sırasında arkasında kalan terekesi (eşyaları, kütüphanesi ve matbaadan basılan kitaplardan kalanlar vs.) gibi önemli hususlar ortaya çıkarılmıştır.[1] Fakat İbrahim Müteferrika'nın bırakın Osmanlı İmparatorluğu'na gelmeden önceki ha-

[*] Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. *eafyoncu@hotmail.com*

[1] Erhan Afyoncu, "İlk Türk Matbaasının Kurucusu Hakkında Yeni Bilgiler", *Belleten*, Sayı 243, Ankara 2001, s. 607-622; Orlin Sabev (Orhan Salih), *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaasının Serüveni, (1726-1746)*, İstanbul 2006. Yeni bulunan vesikalar ve İbrahim Müteferrika ile ilgili diğer kayıtları toplu bir halde bulmak için bkz. Fikret Sarıcaoğlu ve Coşkun Yılmaz, *Müteferrika Basmacı İbrahim Efendi ve Müteferrika Matbaası*, İstanbul 2008.

yatını, Osmanlı hizmetine girişi ve burada matbaa dışındaki faaliyetleri hususunda da bilgimiz hâlâ sınırlıdır. Bu konular yapılacak çok geniş kapsamlı araştırmalarla aydınlatılabilir.

İbrahim Müteferrika'nın Osmanlı hizmetine girdikten sonra müteferrikalık dışında hangi görevlerde bulunduğu bilinmiyordu. Ancak arşive dayalı yaptığımız araştırmalarda müteferrika olmadan önce kapıkulu sipahilerinin 41. bölüğünde 29 akçe yevmiye ile görevli olduğunu tespit etmiştik. Ancak sipahilik dönemindeki faaliyetleri ve ne zaman kapıkulu sipahisi olduğu konusunda bir malumata ulaşamamıştık.[2] Yıllar önce Ali Emiri kataloğuna girmesine rağmen, İbrahim Müteferrika'nın kapıkulu sipahisi olduğu bilinmediği için dikkatleri çekmeyen bir vesika[3] ilk Türk matbaacısının müteferrika olmadan önce neler yaptığına dair ilginç bilgiler vermektedir.[4]

Bu vesikaya göre İbrahim Müteferrika, 41. bölükte 20 akçe tasarruf eden bir kapıkulu sipahisi iken 1715 Mayıs'ında bir arzuhal yazarak maaşının artırılmasını istemiştir. Sipahi, müteferrika gibi görevlilerin hizmet ve kıdemlerinden dolayı maaşlarına zam istemeleri için arzuhal sunmaları sık karşılaştığımız bir durumdur. Ancak İbrahim Müteferrika zam isterken kendi durumu ve yaptığı işler hakkında bilgi vermektedir. Bu yüzden vesikanın ehemmiyeti artmaktadır. İlk Türk matbaacısı arzuhalinde, birkaç dil bildiğini ve nücum ilmine dair kitapları inceleyerek dönemin zaferlerine ait bilgileri bulduğunu ve bunların bir kısmını çevirip, sultana sunduğunu söylemektedir. İstidadına bakılıp, zam isteğinin karşılanmasını arz etmektedir.

İbrahim Müteferrika'nın Osmanlı hizmetine nasıl girdiği bilinmemektedir.[5] Bu vesikadan önce İbrahim Müteferrika'yla ilgili ilk tespit edi-

---

[2] Erhan Afyoncu, a.g.m., s. 607-622.

[3] İbrahim Müteferrika ile alâkalı olabilir diye bu vesikaya dikkatimi çeken değerli meslektaşım Dr. Uğur Demir'e teşekkür ediyorum.

[4] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emiri, nr. 4672.

[5] Niyazi Berkes, Ahmed Refik tarafından yayınlanan (Türk Hizmetinde Kral Tököli İmre, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1932, VIII/3, s. 13-14) Evâil-i Muharrem 1100 (26 Ekim-4 Kasım 1688) tarihli bir vesikada geçen Tökeli İmre'nin kadim emekdarlarından ve kralla birlikte padişahın uğur-ı hümâyûnunda külli yararlılık gösteren ve bu yüzden de fethi müyesser olan Çanad Kalesi yakınlarındaki

len vesika 25 Rebiülâhir 1128 (18 Nisan 1716) tarihliydi. Şimdi ise İbrahim Müteferrika'nın Osmanlı hizmetinde vesikalara dayalı tespit edildiği tarih yaklaşık bir sene öncesine 3 Cemâziyelevvel 1127'ye (7 Mayıs 1715) çekilmiştir. İbrahim Müteferrika'nın hangi şartlarda sipahi olduğu hâlâ belli değildir. Fakat bu vesikanın ışığında devlet kademelerinde yer edinirken birçok kişinin meraklı olduğu nücûm ilmiyle hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Dönemin sadrazamı Şehid Ali Paşa'nın müneccimlere merakı malumdur. Hatta Petervaradin savaşında mağlup olmasının sebebinin eşref saat beklemeden dolayı olduğu söylenir.[6] Şemdanizâde eserinde müneccimlere meraklı devlet adamlarını tenkit ederken Sadrazam Şehid Ali Paşa'nın da Kethüdası Ceffar İbrahim ve Müneccim Lalizâde'nin[7] sözlerine itibar ettiğini söyler.[8] İbrahim Müteferrika da Şehid Ali Paşa'nın bu

---

nehir civarında bulunan bir değirmenin temlik edildiği İbrahim'in, İbrahim Müteferrika olabileceğine dikkat çekmiştir (Niyazi Berkes, "104 Sayılı Belleten'de Çıkan 'İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dinî ve Fikrî Kimliği' Adlı Yazı İçin Bir Not", *Belleten*, Sayı 109, Ankara 1964, s. 183). Ancak bu durumu aydınlatacak başka bir vesikaya şimdiye kadar rastlanılamamıştır.

[6] "...Serdâr-ı a'zam ise otağından La'lî-zâde dedikleri la'în-i müneccim karşusunda usturlabı elinde sâ'at gözedüp "henûz binilmenin dahi vakti var efendim sabreylen" der idi (Mehmet Topal, *Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa-Nusretname-Tahlil ve Metin (1106-1133 / 1695-1721)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 856).

[7] Paşa'nın vefatından sonra kethüdası öldürülmüş, Lalizâde ise sürülmüştür (Mustafa Öksüz, *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't-Tevârîh Adlı Eserinin (180b-345a) Tahlil ve Tenkidi Metni*,Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010).

[8] "Çünki vezîr fazl u hüner ve şecâ'at sâhibi mütevekkil bir vezîr iken nücûmda mahâreti olan La'lîzâde'yi kendüye musâhib ve cifir-âşinâ İbrahim Ağa'yı kethudâ idüp bile Mora'ya götürmüş idi. Ammâ bunlar Mora'ya gider iken "muktazâ-yı ilm sen Mora fâtihisin" deyü tebşîr itmişler idi. Mora fethine muvaffak olıcak mezbûr ana i'tikad u muhabbet idüp bir emre mübâşeret idecek olsa anlara mürâca'at itmekle cânib-i tevekkülü ferâmûş itmiş idi. Meğer mezbûrân "vezîr yevm-i mezbûrda nakl-i mekân ider ise salât-ı îdi Budin kal'asında edâ ider" deyü istihrâc itmişler imiş. Lâkin zurefâ bu naklin nakl-i nücûmî olduğunu fehm ve ehl-i tevârîh olanlar "Şimdiden girü bu vezîrden felâh gayr-i me'mûldür. Zîrâ nücûma i'tibâr iden vüzerâda felâh bulmuş yokdur" deyü istihrâc itdiler. Lâkin Kethudâ İbrahim'in kizb ü nifâkına ve anasına ve babasına merhameti olmayup cifir san'atı sebebine Şeytân gibi hulûl iden bî-mezhebin akvâline i'timâd itdi. Ve ukalâ-yı müverrihîn ile meşveret ü sohbe-

merakı dolayısıyla devlet hizmetine adım atmış veya böylece kapıkulu sipahiliğine girmiş olabileceği gibi, bizzat paşanın hizmetinde de bulunuyor olabilir. Ancak bu konuda şimdilik bir malumata sahip değiliz.

3 Cemâziyelevvel 1127'de (7 Mayıs 1715) yevmiyesine sekiz akçe zam yapılmıştır. İlk matbaacımız, 25 Rebiülâhir 1128'de (18 Nisan 1716) müteferrika olurken[9] 29 akçe yevmiye tasarruf ediyordu. Bu yüzden 3 Cemâziyelevvel 1127 (7 Mayıs 1715) ile 25 Rebiülâhir 1128'de (18 Nisan 1716) tarihleri arasında bir hizmetinden veya mahlûl kalmış bir yevmiye için müracaatından dolayı maaşına bir akçe daha zam yapılmıştır.

Sonuç olarak, İbrahim Müteferrika hakkında bu vesika örneğinde de görüldüğü gibi yeni bilgiler ve ilk Türk matbaacısının bilmediğimiz yönleri ortaya çıkmaya hâlâ devam etmektedir. Bu vesikada bahsedilen tercümelerin bulunması ve Müteferrika'nın Osmanlı hizmetine ne şekilde girdiğinin tespiti için araştırmalar yapılması gerekmektedir.

---

ti terk ve ilm ü fazl ile mütevekkilînden iken ve "Muhakkaki Allah (cc) tevekkül edenleri sever" bilür iken Gaybı Allah'dan (cc) başka kimse bilmez der iken ve muhbir-i sâdık sallahu ve aleyhi sellem hazretlerinin "Her müneccim yalancıdır" hadîs-i şerîfini kırâat ider iken ve lafz-ı kül ve lafz-ı kezzâbın mübâlağa sîgası olduğunu fehm ider iken bu Ceffâr İbrahim ile Müneccim La'lîzâde'ye i'tibâr idüp tevârîhde nücûma i'tibâr iden vüzerânın ve ulemânın âkıbet-i hâlleri yine (?) müncer oldu. Ba'zan isâbet ider ise çok kerre hata itdiklerine nazar idüp anlardan uzlet ve ashâb-ı ukul ve ashâb-ı tevârîh ile "İşlerinde onlarla müşaverede bulun" emrine imtisâl itmediğine isâbet-i ayn vâkı' oldu dinilür. Ba'zıları vezirin şehâdetinden ferâh-yâb olup "mâl ve cânımıza mâlik olduk" didiler. Zîrâ cümle nâs beyne'l-havf ve'r-recâda idi. Fâtih-i Mısır Sultân Selim'in vakti dahi böyledir. Ve "gerçi münhezim olduk. Hele bu vezîrden halâs olup (320b) emîn olduk.Vaktiyle küffârdan dahi intikam alınur" didiler. Lâkin böyle vezîr gitdi. Yerine kim gelüp intikam alabilecek dimediler" (Mustafa Öksüz, *Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't-Tevârîh Adlı Eseri*, s. 319, 324).

[9] Erhan Afyoncu, a.g.m., s. 611.

-EK-

Sahh

Devletlü ve merhametlü sultanım hazretleri sağ olsun,

Bu kulları birkaç elsinede mâhir olup tavâîf-i Nasârâ'nın erbâb-ı nücûmu sa'âdetlü efendimüzün eyyâm-ı sa'adetlerinde vukū'ın tahmîn eyledükleri fütûhât-ı celîlere dâll olan takvîmlerin teftiş ve tetebbu' idüp bir mikdârı tesvîd ve hâk-pây-ı devletlerine ihzâr olunmuş idi. Merâhim-i aliyyelerinden mercûdurki isti'dâdımıza nazar-ı kimyâ-eserleri buyuruldukda zümre-i sipâhiyândan mutasarrıf olduğumuz esâmîmize birkaç akçe terakki ihsân buyurmaları bâbında bâki lutf u merhamet devletlü sultânım hazretlerinindir.

K (Bölük) 41 Sipâh

Bende İbrahim (bin) Abdullah

20

ÜSTTE: Mezkûr mahall ü müstahak olmağla düşen mahlûlden takās olmak üzre yalnız sekiz akçe terakki tevcih olunmak buyuruldu. 3 Ca 1127.

BOA, Ali Emiri, Ahmed III, nr. 4672.

"AN IMPORTANT DOCUMENT ABOUT IBRAHIM MUTEFERRIKA"

Abstract

Although some important surveys concerning Muteferrika have been written, there is still a lot of questions needed to be answered. One of them is when Muteferrika entered the service of the Ottoman. Until new records are found, the document we discussed in this article is the first document that belongs to Muteferrika's career after he entered Ottoman service. The document contains lots of further important information concerning surveys of Muteferrika. This document contains also some information on his engagement of astrology, knowledge of some languages, and his will for promotion due to his features.

Keywords

Ibrahim Muteferrika, astrology, kapikulu sipahi (sipahi of Porte), promotion, language.